

Problema velarizării vocalelor palatale românești în concepția lui A. Philippide

Luminița BOTOȘINEANU

Key-words: *articulatory basis, the velarization of the palatal vowels, phonetic context, relative chronology*

1. Fundamentul teoretic: baza articulatorie și baza psihologică

După ce primește o primă formă în *Principii de istoria limbii* (Iași, 1894), concepția lingvistică a lui A. Philippide este rafinată și în mare măsură regândită în *Originea românilor* (vezi în special Philippide 1928, ampla notă de la p. 245–309) și, în liniile ei fundamentale, în cursurile de *Introducere în știința limbii și Fiziologia sunetelor*, și aplicată, într-o continuitate exemplară cu aspectele doctrinare, în cursul *Istoria limbii române* (Philippide 2009). Practic, opera lingvistului ieșean se edifică în jurul ideii că limba este prin excelență spațiul de manifestare a omului, reprezentat prin baza articulatorie și baza psihologică, dar și a grupurilor etnice, cu baze articulatorii și psihologice mai mult sau mai puțin unitare. În contradicție declarată cu Gaston Paris (1881: 607 sqq.; 1882: 133), adversar al determinismului etnologic, Philippide susține relevanța factorului uman și etnic în evoluția limbii: „Dacă admitem că o sămânță de plantă pusă într-un anumit pământ va primi o dezvoltare proprie condițiilor de hrană ale pământului acestuia, pentru ce nu am admite că și o limbă pusă în gura unui om nu va primi condițiile de dezvoltare proprii gurii acestuia?” (Philippide 2009: § 11). Astfel, specificitatea fizică și psihică a unui popor se perpetuează, reflectându-se în limbă „chiar după ce acel popor și-a pierdut limba veche și a adoptat o alta; în aceasta din urmă, el face aceleași schimbări pe care le-a făcut în cealaltă de mai înainte, schimbări lui specifice. Chiar dacă un popor își schimbă limba și adoptă o alta, dă fără știrea sa și acesteia schimbări analoage acelora din limba de baștină; căci fenomenele se repetă în istoria limbilor” (Philippide 2009: § 11).

Dualistă, ca reflex firesc al caracterului dual al obiectului pe care îl vizează, teoria lingvistică a lui Philippide operează o delimitare fermă între fizic și psihic, fiecare dintre aceste două laturi ale realității condiționând dinamica limbii la diferitele niveluri ale acesteia: dacă baza psihologică se află în legătură în primul rând cu faptele

gramaticale și cu cele lexicale, în explicarea schimbărilor fonetice este afirmată categoric prioritatea bazei articulatorii, care nu este văzută în mod static, ci ca un ansamblu aflat într-o continuă devenire¹: „[...] principala cauză de schimbare a sunetului trebuie căutată în schimbarea pe care prin ele înșeș o capătă organele articulatorii” (Philippide 1928: 273–274) sau, mai departe: „[...] să rămânem, pentru a explica schimbarea, pe terenul unde se explică producerea: pe sunete le produc organele fizice ale vorbirii, și tot acele organe fizice, care le produc, trebuie să le fi și schimbând pentru aceia că instrumentele, pe care organele vorbirii le fac, nu pot fi niciodată aceleaș” (Philippide 1928: 281–282).

2. Guturalizarea vocalelor palatale, ilustrare a influenței bazei de articulație în evoluția limbii

Deși prezentarea evolutivă a sistemului fonetic al românei (care constituie substanța *Istoriei limbii române*, într-o măsură mai mare decât în cazul *Originii românilor*, lucrare cu multiple valențe teoretice) se face întotdeauna cu aducerea în discuție a contextului fonetic, precizarea că acesta reprezintă doar condiția favorizantă, nu și adevărata cauză a schimbării însoțește, repetitiv, descrierea fiecărui fenomen consemnat în *Istoria sunetelor*, partea a treia a *Istoriei limbii române*. Numită de Philippide guturalizare (întrucât reflexul acestei transformări este o vocală guturală), velarizarea vocalelor palatale, una dintre cele mai complexe probleme de fonetică istorică a limbii române, nu face nici ea excepție de la regula tratării prin dublarea enunțării fenomenului cu explicația corespunzătoare, întrucât, în opinia savantului ieșean, ea nu ar putea fi redusă decât printr-o viziune simplificatoare la tendința respectivelor vocale „de a se preface în *ă*, *î*” prin adaptarea lor la anumite proximități fonetice. O asemenea tendință, facilitată de existența unui element de similaritate articulatorie între vocalele palatale și cele velare („între *î* și *ă* și *i* și *e* este o asemănare: *e*, *i* se articulează cu limba posterioară față cu palatul anterior, iar *ă*, *î* se articulează cu limba posterioară față cu palatul posterior” – Philippide 2009: § XXII, **b**), „e numai *activată* [subl. n.] de unele sunete mai mult decât de altele, dar ea există prin ea înșăș” (Philippide 1928: 55–56; cf. Philippide 2009: § 21, **i**), fiind specifică limbii române în raport cu celelalte limbi neolatine. Contextul, considerat în cercetări ulterioare factorul determinant al schimbării (vocalele palatale își schimbă locul de articulație, trecând în seria velară, ca rezultat al pronunțării dure a consoanelor precedente²), este pentru Philippide doar catalizatorul, și nicidecum declanșatorul acestei evoluții, astfel încât „a zice că *e* se preface în *ă*, când este precedat de *b*, *k*, *d*, *r*, *n*, *m*, *p*, *v*, *f*, *g*, *s*, *ș*, *t*, *ts*, *ž*, *z*, *dz*, *u*, *î* consonant, sunet muiat, este ridicol” (Philippide 2009: § 21, **i**). De fapt, partea conclusivă care încheie expunerea velarizării vocalei *e* (la *i* se face doar trimitere la discuția corespunzătoare de la *e*) este un excelent prilej de reafirmare a modului cum acționează baza de articulație. Întrucât este comună românei și albanezei (dar și altor limbi precum bulgara sau neoslovenica), tendința de velarizare, de declanșarea

¹ Viziunea asupra acestui subiect se apropie de modul în care a gândit Humboldt limbajul: acesta este manifestarea în act a unei energii primare, este activitate (*energeia*), iar nu operă (*ergon*).

² Pentru concepția unuia dintre susținătorii acestui punct de vedere, profesorul Vasile Arvinte (la rândul lui reprezentant de marcă a școlii lingvistice ieșene), vezi *infra*, p. 14.

căreia responsabilă este în cel mai înalt grad baza de articulație, ar putea fi atribuită unui fond etnic comun trac, și tot pe seama substratului este pus și caracterul repetitiv al manifestării ei: „[...] nu e cu neputință ca traco-dacii să fi avut limba plină de aceste sunete *ă, î* (din nenorocire, probe nu avem), care, în tendința limbii de a se ridica în sus, probează o încordare a nervilor, iar în timbrul cel domol și întunecat, ar proba o iubire pentru lucrurile mai ascunse și mai modeste” (Philippide 2009: § 21, **i**).

Ca parte integrantă a descrierii întregului sistem fonetic al limbii române, chestiunea velarizării vocalelor palatale se încheagă, atât în OR, cât și în ILR, din asamblarea aspectelor corespunzătoare, tratate, pe de o parte, la vocala *e* și, pe de altă parte, în secțiunea corespunzătoare vocalei *i*. Asemenea celorlalte transformări fonetice ale românei, și aceasta este prezentată sistematic, subpunctele care structurează informația aflându-se în corespondență cu contextele fonetice care o condiționează: pentru vocala *e*, labialele *m, p, b, f, v, u* (Philippide 1928: 40–43; Philippide 2009: § 21, **e**), vibranta *r* (Philippide 1928: 43–44; Philippide 2009: § 21, **f**), fricativele alveolopalatale *ș, ž*, fricativele dentale *s, z* și africaterile *ts, dz* (Philippide 1928: 44–48, 48–53; Philippide 2009: § 21, **g**), ocluzivele dentale *t, d* (Philippide 1928: 53–54; Philippide 2009: § 21, **h**), sonantele *l, n* și velarele *k, g* (Philippide 1928: 54; Philippide 2009: § 21, **i**); pentru *i*, vibranta *r* (Philippide 1928: 61–62), fricativele alveolopalatale *ș, ž* (Philippide 1928: 62), fricativele dentale *s, z* și africaterile *ts, dz* (Philippide 1928: 62–64), toate grupate în *Istoria limbii române* într-un singur paragraf (Philippide 2009: § XXII, **b**). La acestea se adaugă, în *Originea românilor*, o serie de contexte care creează arii mai restrânse și care nu au intrat în materia pentru cursul de istorie a limbii române, probabil din motive didactice: pentru *e, ȳ* și sunete muiate (Philippide 1928: 54–55), respectiv poziția finală (Philippide 1928: 54), iar pentru *i*, sunetele palatale (Philippide 1928: 64) și africaterile *č, ġ* (Philippide 1928: 64–65). Toate subpunctele menționate debutează cu o expunere concisă, dar cuprinzătoare a fenomenului, căruia i se trasează limite ferme prin precizarea poziției față de accent a sunetului supus schimbării (de obicei „accentuat și neaccentuat”, mai rar „neaccentuat” – în cazul lui *e* precedat de *l, n, k, g* – sau chiar „neaccentuat final” – *e* final în poziție postpalatală, care se disimilează), prin încadrarea lui etimologică (chiar dacă largă: „*e* latin și nelatin”, „*i* latin și nelatin”), prin evidențierea altor eventuale condiționări contextuale („când în silaba următoare nu este *e, i*, adică nu e în poziția *-e, -i*, poziție tare” – vezi velarizarea lui *e* precedat de labiale – sau „indiferent de vocala silabei următoare” – în toate celelalte cazuri) sau prin unele referiri laconice la răspândirea fenomenului (comentariile fiind în această situație reduse la catalogarea sa drept „sporadic”, întrucât stabilirea distribuției la nivelul tuturor varietăților românei își are locul său, foarte important, în partea finală a expunerii).

Reflectarea velarizării în cuvinte și forme, aspecte dezvoltate selectiv – în funcție de interesul pe care îl prezintă – în numeroase note micromonografice, este însoțită de punctarea evoluțiilor analogice și a excepțiilor, pe care Philippide le explică riguros sau, în măsura în care nici o motivație nu i se pare satisfăcătoare, doar le consemnează (cu mărturisirea directă și nedisimulată: „nu putem da nici o explicare” sau „nu știm de ce” sau „cel mai simplu lucru e să ne recunoaștem neputința în explicarea lucrului” – Philippide 2009: § 21). Ilustrând reflexele

fenomenului în diferitele arii ale românei printr-o sinteză cuprinzătoare a cercetărilor contemporane în domeniu, Philippide propune o perspectivă amplă (care are destule elemente comune cu geolingvistica) asupra răspândirii lui teritoriale, cu o atenție specială acordată, în interiorul dialectului dacoromân, distincției primare între aria nordică (numită convențional Moldova) și cea sudică (numită convențional Muntenia). Aceeași privilegiere a opoziției nord (moldovenesc) – sud (muntenesc) este reperabilă și în abordarea diacronică a velarizării în diferitele etape ale evoluției sale, demers care îi permite lui Philippide să identifice o serie de dezvoltări divergente în cele două mari unități dialectale ale dacoromânei. Cea mai interesantă din acest punct de vedere este argumentația (construită prin compararea formelor și examinarea paralelă a fenomenelor, aduse în discuție rând pe rând) care constituie scheletul logic al chestiunii velarizării lui *e* precedat de *s*, *ș*, *ts*, *dz*, *z*, *ž*: „Din *e* latin (< *ē*, *ĕ*, *ĭ*) sau nelatin, accentuat și neaccentuat, precedat de *s*, *ș*, *ts*, *dz*, *z*, *ž*, în mod independent de vocala silabei următoare, rezultă un *ă* în românește” (Philippide 2009: § 21, **g**): *însămn* < *insignio*, *însămne* < *însémne* < v.rom. *însěamne*, *săc* < *seccus < *siccus*, *sără* < *sääră < *sěară* < *sěra*; *șăs* < *šés* < *sěssus*, *șăd* < *šéd* < *sĭed < *sĕđeo*; *žăle* < *žele* < *ž'ale* < v.sl. *žalĭ*, *žămlă* < *žěmlă* < ung. *zsemelye*; *otsăl* < *otsěl* < v.sl. *ocĭlŭ*, *oțăt* < *otsét* < v.sl. *ocĭtŭ*, *tsăs* < *tsés* < *tĭés < *tĕxo*; *zăce* < *zěce* < *dĭece < *dĕcem* etc. etc. Sistematizate în funcție de consoana care condiționează schimbarea locului de articulație al lui *e*, exemplele abundente (de cuvinte și forme) care urmează îi prilejuiesc autorului o serie de reflecții comparative cu privire la consecvența fenomenului, din acest punct de vedere definindu-se doi poli, Moldova (cu cea mai mare frecvență) și Muntenia (cu frecvența cea mai scăzută), între care se distribuie celelalte arii ale dacoromânei (Vâlcea, Ialomița, Hațeg, Banat, Criș-Mureș, Someș-Tisa, Țara Oașului etc.), caracterizate de coexistența, în grade diferite, a variantelor cu vocală palatală și a celor cu vocală velară.

Din eforturile de a stabili cronologia relativă a fenomenului se naște în primul rând constatarea că „guturalizarea după *s*, *ts*, *z*, *dz* e mai nouă decât prefacerea lui *e* – *á* – *e*, *e* – *é* – *e* atât la moldoveni, cât și la munteni” (Philippide 2009: § 21, **g**; cf. Philippide 1928: 49), iar ideea că, în contextul șuierătoarelor, aceasta atinge vechimea maximă („prefacerea după *s*, *ț*, *z*, *dz* e mai nouă ca cea după *ș*, *ž*: *se* [...], *sěară*, *sěacă*, *tsěară* sânt numeroase de la *Codicele voronețean* și *Psaltirea scheiană* începând, unde stăpânește exclusiv până la mijlocul secolului al XVIII-lea” – Philippide 2009: § 21, **g**; cf. Philippide 1928: 49) se complințește prin adăugarea variabilei spațiale la cea diacronică, de unde rezultă că velarizarea e mai veche la munteni decât la moldoveni („mold. *șăde*, *șăpte*, *služăște* < *šede*, *šępte*, *služęște* < *šěade*, *šěapte*, *služěăște*; munt. *šade*, *šapte*, *služăște* < *šade, *šapte, *služăăște < *šěade*, *šěapte*, *služěăște*” (Philippide 2009: § 21, **g**; cf. Philippide 1928: 45). Prin interpretarea pe baza datelor de mai sus a tabelului sintetizator privind descendenții moldovenești și muntenesți ai lat. *camisia* și *vesica*:

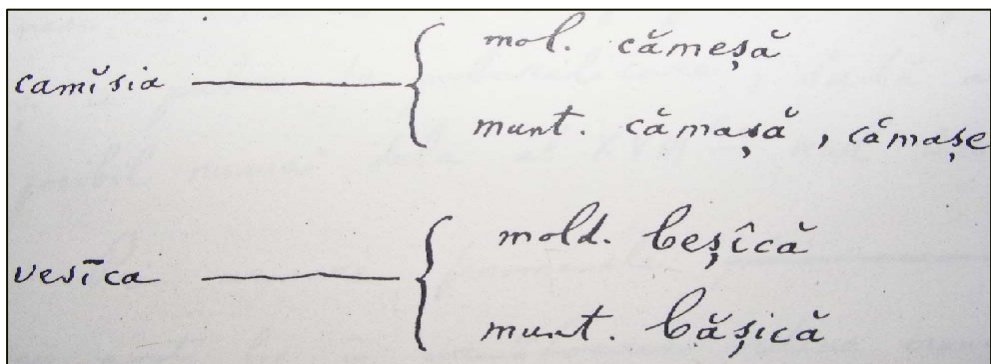

Fig. 1. Descendenții moldovenești și muntenesți ai lat. *camisia*, *vesica* (Philippide ms.: 76)

schema cronologică este completată cu alte fenomene (velarizarea prin labiale și $e - \acute{a} - e > e - \acute{e} - e$):

„I. *ș, ž* au fost în Moldova muiți înainte de guturalizarea prin labiale și în vremea acestei guturalizări, căci altfel trebuia *camisia* să sune astăzi, în Moldova, *cămășă*, iar *vesica*, *bășică*.”

II. *ș, ž* s-au muiat în Muntenia după guturalizarea prin labiale, pentru aceea la munteni sună *cămășe*, *bășică*, iar pe vremea guturalizării prin labiale trebuie să fi existat deja guturalizarea prin șuierătoare: pentru aceea *vesica* a putut deveni *bășică* și *camșia* > *cămășe*. Deci, *vesica* > *beșică* > *bășică* > *bășică*.

III. *ș, ž* au fost în Moldova muiți înainte de prefacerea $e - \acute{a} - e > e - \acute{e} - e$ și pe vremea prefacerii acesteia ($e - \acute{a} - e > e - \acute{e} - e$), căci altfel n-ar fi putut ieși din *cămășă* > *cămășă*, ci *cămășă*. Deci mold. *camșia* > *cămășă* > *cămășe* > *cămășe* > *cămășă*.

IV. Înainte de muierarea lui *ș, ž* au trebuit aceste sunete să aibă efect guturalizator în Moldova. În adevăr, *ș, ž* sânt muiți în v.mold., după cum probează v.mold. *cămășe* (Dosoftei). Cu toate acestea, și în v.mold., ca și în mold. de azi, *ședeat* sună *șádă* ori *șáză*. Dacă înainte de v.mold. *ș* (muiat) nu ar fi fost alt *ș* fără muierare și cu putere de guturalizare, *șádă* ar fi fost posibil numai de la al XVIII-lea secol încoace” (Philippide 2009: § 21, g; cf. Philippide 1910: 33–34, Philippide 1928: 46).

Stabilirea evoluției lui *e* precedat de șuierătoare se face așadar prin raportare la o serie de alte fenomene, pentru ale căror desfășurări interconținuate propunem următoarele tabele-sintează:

a) Moldova

guturalizarea prin <i>ș, ž</i> prima guturalizare	muierarea lui <i>ș, ž</i> (pe la 1600)	(altfel am avea <i>cămășă</i>)	guturalizarea prin <i>ș, ž</i> (sec. al XVIII-lea) a doua guturalizare
		I. guturalizarea prin labiale	
		II. $e - \acute{a} - e > e - \acute{e} - e$ (altfel am avea <i>cămășă</i> , <i>bășică</i>)	
<i>camșia</i> > <i>cămășă</i> > <i>cămășe</i>		>	<i>cămășe</i>
		>	<i>cămășă</i>

b) Muntenia

guturalizarea prin <i>ș, ž</i> prima guturalizare	guturalizarea prin labiale	muierea lui <i>ș, ž</i>
<i>vesīca</i> > <i>bešīcā</i>	> <i>bāšīcā</i>	> <i>bāšīcā</i>

Din înglobarea în schema evolutivă generală a altor două schimbări, care încadrează temporal velarizarea prin labiale (1. diftongarea lui *é* la *ěá*, 2. închiderea la *i* a lui *é* accentuat urmat de *n*), Philippide construiește un model teoretic al succesiunii diferitelor fenomene:

„I. Diftongarea lui *é* în *ěá*.

II. Guturalizarea prin *ș, ž* (*šěádā* > *šádā*) (prima guturalizare).

III. Muierea lui *ș, ž* la moldoveni.

IV. Guturalizarea prin labiale.

V. Prefacerea lui *e – á – e* în *e – é – e*.

VI. Muierea lui *ș, ž* la munteni.

VII. Prefacerea lui *én* în *in*.

VIII. Guturalizarea prin *ș, ž* la moldoveni (a doua guturalizare)” (Philippide 2009: § 21, g; cf. Philippide 1928: 47), aplicabil următoarelor serii:

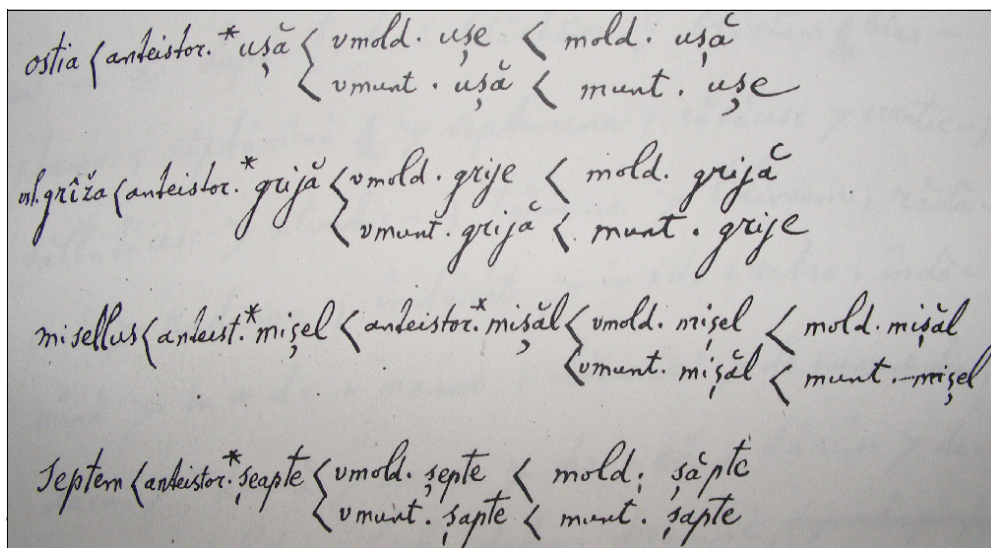

Fig. 2. Ilustrarea schemei cronologice a velarizării prin șuierătoare (Philippide ms.: 79)

Perspectiva sincronică îl conduce pe Philippide la constatarea că reflexele contemporane ale velarizării după șuierătoare (contemporane lui Philippide, dar actuale și astăzi) formează două arii primare, chiar dacă nu foarte clar delimitate (vezi, pentru aceasta, situația duală a bănățeanului *căměášă*, încadrat, prin velarizarea după șuierătoare, la tipul muntenesc, în măsura în care a păstrat fonetismul *șă*, „cu *ș* nemuiat”, „din timpurile preliterate”, sau la fel de bine la tipul nordic, dacă admitem că este rezultatul „celei de a doua guturalizări” – Philippide 1928: 47). Astfel, aria nordică, velarizatoare, se opune ariei sudice, care manifestă o preferință pentru

pronunțarea palatală a lui *ș, j*: „Astăzi, după *ș, ž* întâlnim *e, i* în Valahia de vest, iar în Moldova *ă, î*. Cu toate acestea, în o perioadă a limbii mai veche, un raport invers a avut loc: valahii de vest după *ș, ž* pronunțau *ă, î*, în locul primitivului *e, i*, iar moldovenii, din contra, unde era *ă, î*, pronunțau *e, i*” (Philippide 2009: § 21, g). Fenomenul trece așadar prin stadii succesive, de producere și de nonactualizare, care, mai mult, au fost de-a lungul timpului divergente în nordul dacoromânei în raport cu sudul, pronunțarea dură a șuierătoarelor în aria sudică fiind contemporană cu muierea acestora în aria nordică și invers: „Când cercetezi subdialecetele muntean și moldovean din punctul de vedere al guturalizării lui *e*, se pare că aceste două subdialecete au trecut prin transformări inverse, așa că atunci când munteanul zicea *șăs, șád, pășăsc, úșă, gríză, mišál*, moldoveanul zicea *šés, šéd, pašésc, úše, gríze, mišél*, și când munteanul a ajuns să pronunțe ca moldoveanul, acesta din urmă a căpătat pronunțarea de mai înainte a munteanului” (Philippide 2009: § 21, g; cf. Philippide 1928: 45–46).

3. Școala lingvistică ieșeană și abordarea velarizării vocalelor palatale, între continuitate și evoluție

Admițând cronologia relativă a faptelor (cu o mențiune specială în ce privește aprecierea lui Philippide referitoare la vechimea mai mare a guturalizării în Muntenia în raport cu Moldova), G. Ivănescu (1948: 236–264) aduce unele corecții, pe de o parte, cu privire la aria lui *ș, ž* muiați în sudul dacoromânei (în principiu non-velarizant), arie care prezintă destule discontinuități (în Muntenia centrală și de vest și în Oltenia), și, pe de altă parte, cu privire la cele mai vechi faze ale fenomenului atât în Moldova, cât și în Muntenia. Simultaneitatea grafiilor *șe, ši, je, ji – șă, ši, já, jî* în texte moldovenești din secolul al XVII-lea scrise de oameni cultivați precum Dosoftei, respectiv de indivizi cu un orizont cultural mai limitat, coexistență pusă de Philippide pe seama perpetuării, în faza cu *ș, ž* muiați, a unor resturi dintr-un stadiu velarizant, este regândită de elevul acestuia în termenii unei opoziții între norma ortografică a epocii (caracterizată de ocurența formelor cu vocală palatală), la care clasa cultă se alinia în mod firesc, și graiul popular, care „avea *ș* și *ž* velari (cu efect velarizant asupra vocalelor următoare)” (Ivănescu 1948: 245). Aceeași tradiție grafică funcționa și în Muntenia (cu singura deosebire că aici ea avea deja susținere în limba vorbită), informație care, cumulată cu cea de mai sus, este punctul de plecare pentru formularea opiniei că originea acestor grafii nu ar reprezenta decât o „transpunere a normelor ortografice slave în scrierea românească” (Ivănescu 1948: 262).

Considerând că repetitivitatea alternanței muieră – velarizare la moldoveni este puțin probabilă, Ivănescu avansează ipoteza că „graiurile moldovenești au prezentat pe *ș* și *ž* palatali de la începutul limbii române și până la fenomenul de velarizare” (Ivănescu 1948: 262) și împinge limita stadiului velar în Moldova, ca și a stadiului palatal în Muntenia până aproximativ în epoca întemeierii celor două principate: „în cea mai veche fază a dialectului muntenesc, *e* și *i* precedați de *ș* și *ž* deveniseră *ă* și *î* [...], dar, înainte de secolul al XIV-lea ei au devenit *ș* și *ž*, cum fuseseră probabil la început” (Ivănescu 2000: 479, cf. 336; Ivănescu 1948: 258). Schema cronologică a lui Philippide, în fond corectă, este astfel simplificată prin eliminarea fazei comune (moldovenească-muntenescă) a primei guturalizări.

Prin tratarea velarizării la subcapitolul dedicat consonantismului, Vasile Arvinte manifestă implicit o anumită poziție teoretică cu privire la resorturile fenomenului: schimbarea locului de articulație al vocalelor prepalatale *e* și *i* se produce exclusiv în anumite proximități fonetice, mai exact atunci când acestea sunt „precedate de anumite consoane” (Arvinte 1988: 56), pronunțate dur. Componenta cronologică a subiectului este expusă pornind de la o obligatorie delimitare între situația din graiuri și situația din limba literară, pe de o parte, și, pe de altă parte, între starea actuală a lucrurilor și realitățile fonetice ilustrate de textele vechi, orice abatere de la acest principiu conducând, inevitabil, la concluzii inexacte, dacă nu chiar cu totul false. Constatarea că „durificarea șuierătoarelor s-a produs în graiurile sudice încă la începutul epocii numită «româna primitivă» sau «româna comună» (secolele al VII-lea – al VIII-lea), în vreme ce graiurile de tip moldovenesc au menținut faza inițială, din epoca de formare a limbii române (secolele al V[-lea] – al VII[-lea], al VIII-lea), cu *șe, și, șia, șea, șio, șiu*” (Arvinte 1991: 7), este completată de fixarea în timp a înmuierii șuierătoarelor la nivelul graiurilor populare munteneste – „adevărata inovație” a ariei – undeva „prin secolul al XIV-lea” (Arvinte 1991: 7). În limba scrisă, conservatoare prin excelență, fenomenul întârzie să fie ilustrat – observație care se alimentează din înregistrarea „variantelor dure, pe care le întâlnim în zeci de ocurențe în textele munteneste din a doua jumătate a secolului al XVII-lea”, în special în *Biblia de la București* și în ms. 4389 (Arvinte 1991: 7). Din aceeași epocă (sec. al XIV-lea) datează, în opinia profesorului ieșean, și primele manifestări ale durificării șuierătoarelor în graiurile nordice, însă tradiția grafică susține perpetuarea formelor cu *șe, și* încă multă vreme, încât „această normă [...] este prezentă, de pildă, în toate scrierile lui Dosoftei” (Arvinte 1991: 7), precum și în ms. 45.

*

Înglobat organic în teoria lui Philippide privitoare la cauzele schimbărilor fonetice, acest fapt de limbă care i-a stârnit lui Philippide entuziasmul și pasiunea științifică („îl consider ca ceva foarte minunat și de-abia își poate închipui cineva un lucru mai curios ca acesta” – Philippide: § 21, i) reprezintă, pe de o parte, o ilustrare convingătoare a însemnătății bazei de articulație (care, în demersul lingvistului ieșean de stabilire a unor raporturi de cauzalitate circumscrise velarizării, transcende acțiunea mult mai limitată a contextului fonetic) și, pe de altă parte, atestă continuitatea unei opțiuni teoretice și interpretative solide și, în esență, modul în care s-a edificat școala lingvistică ieșeană.

Bibliografie

- Arvinte 1988: Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic asupra primei cărți (Facerea) din Biblia 1688, în comparație cu ms. 45 și cu ms. 4389*, în *Monumenta linguae Dacoromanorum, Biblia 1688, Pars I. Genesis*, Iași, Editura Universității „Al.I. Cuza”, p. 47–121.
- Arvinte 1991: Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic asupra cărții a doua (Ieșirea) din Biblia 1688, în comparație cu ms. 45 și cu ms. 4389*, în *Monumenta linguae Dacoromanorum, Biblia 1688, Pars II. Exodus*, Iași, Editura Universității „Al.I. Cuza”, p. 1–65.
- Ivănescu 1948: G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, Tipografia „Alexandru A. Țerek”.

- Ivănescu 2000: G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, îngrijirea ediției, indice de autori și indice de cuvinte: Mihaela Paraschiv, Iași, Junimea.
- Paris 1881: Gaston Paris, [recenzie la Lucien Adam, *Les patois lorrains*, Paris, 1881], în „Romania”, X, p. 601–609.
- Paris 1882: [recenzie la G.I. Ascoli, *Una lettera glottologica*, Torino, 1881], în „Romania”, XI, p. 130–134.
- Philippide 1910: Alexandru Philippide, *Un specialist român la Lipsca*, „Viața românească”, anul V, vol. XVI, Iași, p. 30–54.
- Philippide 1928: Alexandru Philippide, *Originea românilor*, II. *Ce spun limbile română și albaneză*, Iași, Tipografia „Viața românească” S.A.
- Philippide 2009: Alexandru Philippide, *Istoria limbii române*, ediție alcătuită de G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil și Luminița Botoșineanu, Iași, Polirom (sub tipar).
- Philippide ms.: Alexandru Philippide, *Istoria sunetelor*, ms. aflat la Biblioteca Filialei Iași a Academiei Române, arhiva A. Philippide.

The problem of the velarization of the Romanian palatal vowels in A. Philippide’s conception

A. Philippide’s theory on the dynamics of the language (conditioned by the peoples’ or ethnic groups’ particularities, which is manifested thorough relatively unitary articulatory and psychological basis) finds its application in the approach of one of the most complex Romanian language historical phonetics problems, the velarization of the palatal vowels. Thus, the scientist considers that their adaptation to certain phonetic proximities is just the facilitating condition, but definitely not the cause of such an evolution, which is certainly to have been triggered by the articulation basis.

Continuing the master’s work within the same general boundaries, G. Ivănescu and Vasile Arvinte, high representatives of the linguistics school of Iași, built on Philippide’s doctrine, also brought personal views on the subject.

*Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași
România*